

ЮГОЗАПАДЕН
УНИВЕРСИТЕТ
„НЕОФИТ РИЛСКИ“

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „Социология“

Гергина Георгиева Шипочка

ОБРАЗОВАНИЕ, БИЗНЕС И ДЪРЖАВА В ТЯХНОТО ТРИИЗМЕРНО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертационен труд

за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

по професионално направление

„Социология, антропология и науки за културата“,

докторантска програма „Социология“

Научен ръководител:
Доц. д-р Жеко Кьосев

Благоевград, 2020

Дисертационният труд е разработен в обем от 199 стр., в т.ч. основен текст – 169 стр., 24 таблици, 9 фигури, 8 диаграми, 115 използвани източника, от които 82 на български, 27 на английски и 6 на руски език и 17 приложения.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на ..... г. от ..... ч. в зала ..... на Учебен корпус 1, Югозападен университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград на открито заседание на научно жури в състав:

1. Проф. дн Валентина Миленкова
2. Доц. д-р Албена Накова
3. Доц. д-р Сийка Ковачева
4. Доц. д-и Жеко Къосев
5. Доц. д-р Цветан Кулевски

Материалите за защитата са на разположение на интересуващите се в Катедра „Социология“ на Учебен корпус 1, ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград.

Съдържание

I. Обща характеристика на дисертационния труд.....	4
1.1. Актуалност на изследването.....	4
1.2. Основна теза, предмет и обект на изследването.....	4
1.3. Цели и задачи на изследването.	5
1.4. Методи на изследване	6
1.5. Обхват и ограничителни условия	7
1.6. Обем и структура на изложението.....	7
II. Съдържание на дисертационния труд.....	9
Глава 1. Образованието и бизнесът в контекста на съвременните предизвикателства.....	9
Глава 2. Образователната система в България – състояние, предизвикателства и перспективи	19
Глава 3. Предизвикателствата пред бизнеса в контекста на българската действителност.....	25
Глава 4. Анализ на резултати от изследването и изводи.....	28
Заключение	32
III. Приноси на дисертационния труд	34
IV. Научни публикации по темата на дисертационния труд.....	35
V. Декларация за научна етичност.....	36

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1.1. Актуалност на изследването

Съвременният свят превръща информацията и знанията в основен ресурс. Начинът и средствата за производство, заедно с квалификацията на работниците повече от всякога категорично доказват, че за разлика от предходните етапи на обществено развитие, днес ролята на знанията в информационното общество е по-голяма и решаваща за просперитета и бъдещето на човечеството.

Общество, в което днешното „ново“ е вече остаряло в утрешния ден, общество, базирано на новите технологии и непрекъснато променящата се среда, поставя в центъра си именно образованието. Благодарение на него, заедно със заложените цели, методи, идейна насоченост се изгражда пътят, по който върви и същевременно с това се превръща в мерило за нивото, до което е стигнала общността. Качественото образование, знанията и уменията са предпоставката за намиране на подходяща работа, реализиране на по-висок доход, съответно и по-качествен начин на живот. За да бъде възможно това, обаче, до голяма степен зависи от това дали натрупаните умения отговарят на съвременната среда и изискванията на пазара на труда. Безработицата и коефициентът на заетост са индикатори за качеството на образователната система. Настоящата икономика, базирана на знание, се нуждае от личности, притежаващи умения на високо ниво, с нестихващо желание за усъвършенстване и придобиване на нови знания.

В глобалния свят, наред и с членството на България в Европейския съюз, трудно би могло да се говори за държава, сама по себе си. Този труд няма амбиции за това. Този труд е по-скоро опит да се покаже как държавните регулации, въпреки препоръките на редица световни организации, които нямат задължителен характер, се оказват препъни камъка за бизнеса.

Актуалността на темата идва от все по-отварящата се пропаст между старото мислене и новата динамика, между образованието и бизнеса, между това, което личността завършва и това, което (е принудена да) работи и от липсата на диалог между тях.

1.2. Основна теза, предмет и обект на изследването

Основна теза на дисертационния труд е, че диалогът между образованието и пазара на труда е предпоставка за по-добра реализация и качествен начин на живот на обществото в България.

Динамиката на съвременния свят налага промяна в редица сфери на живота. Процесът на дигитализация води до нови изисквания към

личността, чийто успех се крие в качественото образование. Задълбочават се очакванията към него и се цели все повече придобитите знания и умения да съответстват на новия свят. Неоспорим факт, доказан и от наскоро проведено проучване от изследователите от Университета в Кентъки¹, е че колкото по-високо образована е дадена личност, толкова по-големи шансове има за реализация и по-добър живот. Липсата на връзка между образованието и икономиката и предизвикателствата на новия свят са значим фактор за ниското качество на живот на обществото ни.

Обект на изследването са образованието и бизнесът. Схващането за държавна икономика е остаряло, глобализацията се отъждествява със схващане за световна и обща икономика. Погрешно е да се мисли в посока изключване на професии и специалности, които не се търсят от пазара на труда. Напоследък стана „модерно“ да бъдеш програмист, именно поради високото заплащане и неспиращото търсене, зараждащо се от динамиката на съвременния свят. Но утрешния ден има нужда от иновации, не само от програмисти. В този ред на мисли бих искала да наблегна на факта, че не би могло да има развитие във всяка една сфера, без научни постижения, както и бизнесът не би се ползвал с улесненията на днешния ден, без да е имало учени, които да ги създадат. В тази връзка не бива да се разглежда „едното без другото“, както пазарът на труда се нуждае от квалифицирана работна ръка и тесни специалисти, така се нуждае и от нововъведение и иновации, които са създадени, благодарение на научния потенциал на личността.

Предмет на изследването са предизвикателствата на новия свят. Бързият ход на технологиите предизвиква появата на нови потребности, възникващи в процеса на промяната на икономическото развитие и последвалите от това явление нови изисквания към образованието. Колкото повече се развиват производителните сили, толкова повече се повишават изискванията към него. В този смисъл ролята на образованието следва все повече да се обогатява, конкретизира и уточнява, за да съответстват на изискванията на днешното развитие.

1.3. Цели и задачи на изследването.

Целта на дисертацията е да очертае предизвикателствата пред образованието и бизнеса в съвременния свят и заедно с ролята на

---

¹ Виж повече на Kim, ChangHwan, Christopher R. Tamborini, and Arthur Sakamoto. 2018. *“The Sources of Life Chances: Does Education, Class Category, Occupation or Short-Term Earnings Predict 20-Year Long-Term Earnings?”* Sociological Science 5:206-233., дост. на <https://www.sociologicalscience.com/articles-v5-9-206/>, посл. проверен на 03.12.2019 г.

държавата да се потърси начин за постигането на една обща цел, която да доведе до диалог и разбирателство между трите заинтересовани страни. Цел, в чиято основа стои качественият начин на живот.

Задачите, които изследването си поставя са:

- проследяване на етапите на промяна на обществото, довели до съвременните предизвикателства;
- задълбочен анализ и очертаване на основните предизвикателства в настоящата образователна система и при започването на бизнес;
- установяване на причините за липсата на диалог между образованието и бизнеса;
- провеждане на проучване, чрез метода на индивидуална анкетна карта, с цел да се установи качеството на образованието и реализацията на индивидите спрямо нивото на завършеното от тях образование;
- провеждане на проучване, чрез дълбочинно интервю с работодателите в три различни сфери, с цел да се установят най-честите пречки пред бизнеса;
- анализиране и представяне на резултатите в графичен вид и формулиране на изводи от проведеното проучване.

1.4. Методи на изследване

Използвани са различни подходи за доказване или отхвърляне на основната теза.

Чрез исторически подход се верифицира развитието на обществото и съпътстващите го етапи.

Социологическият подход служи за анализ на основните характеристики и цели на образованието и бизнеса. В този подход са ключови отношенията между образованието и субектите на образованието – учачи, преподаватели и министерства. Също толкова голямо значение е отдадено и на отношенията между участниците в икономическата структура – работещи, работодатели и регулациите от страна на държавата. Чрез социологическия подход се систематизират знанията за образователната и икономическата структура в рамките на глобалния свят.

В дисертационния труд са използвани следните методи:

Кабинетното изследване анализира вторични данни – публикации, доклади, статистически данни, документи от институционален характер, предходни емпирични изследвания, имащи отношение към темата на дисертационния труд.

Анализирани са закони и стратегии, свързани с темата на дисертацията.

И работещите, и работодателите са обект на изследването, чрез метода на индивидуална анкетна карта на принципа на отзовалия се за работещи и дълбочинно интервю за работодатели като служат за набиране на първични данни. Проведеното изследване сред работещи е с цел да се установи мнението им за качеството на образованието и да се проследи реализацията им спрямо нивото на образование. Проведеното изследване с трима представители на бизнессредата цели да се установят най-честите пречки при създаване и развитие на бизнес в България.

1.5. Обхват и ограничителни условия

Настоящият труд е фокусиран върху структурите и реалностите на образованието и започването на бизнес. Държавата е разгледана само и единствено през призмата на регулациите върху бизнеса.

Емпиричното проучване, което представлява важна част от дисертационния труд, е проведено от една страна с трима представителя на бизнеса от различни сфери, с цел да се установи има ли и, ако има, какви са различията в бизнессредата спрямо сектора, в които упражняват дейността, от друга страна с 50 респондента на възраст между 18-60 години от различни селища на България. Целта на анкетата е да установи дали и до колко има различия в качеството на образованието – в малкия, в големия град, успяват ли и по какъв начин да се реализират респондентите, въпреки населеното място и нивото на получено образование.

Проучването не е представително и получените резултати и направените обобщения се отнасят само до изследваните лица.

1.6. Обем и структура на изложението

Дисертационният труд е с обем 199 стандартни страници.

В структурно отношение научният анализ е разпределен в увод, четири глави, заключение, приложения и използвана литература. Всяка от четирите глави има раздели, подраздели с направени изводи. Заключениеето представлява обобщение на целия дисертационен труд.

Структурата на дисертацията включва:

Увод.....	4
Първа Глава. Образованието и бизнесът в контекста на съвременните предизвикателства	11
1.1.Образованието като фактор за благополучие	12

1.2. Съвременните предизвикателства пред образованието	23
1.3. Бизнесът в контекста на информационното общество	28
1.4. Обобщение	41
Глава Втора. Образователната система в България – състояние, предизвикателства и перспективи.....	44
2.1. Общо средно образование.....	52
2.1.2. Резултатите на PISA 2018.....	52
2.2. Професионално образование.....	60
2.2.2. Сътрудничество между професионалното образование и пазара на труда. Дуалното образование.....	65
2.3. Висшето образование в България.....	74
2.4 Обобщение.....	87
Глава 3. Предизвикателствата пред бизнеса в контекста на българската действителност.....	89
3.1. Преходът към пазарна икономика.....	90
3.2. Държавната администрация – приятел или враг.....	95
3.3. Електронното правителство – утопия или реалност.....	107
3.4. Small Business Act (SBA)	113
3.5. Doing Business 2020.....	119
3.6 Обобщение.....	131
Глава 4. Анализ на резултати от изследването и изводи.....	133
4.1. Влиянието на образованието върху развитието на личността. (анализ на резултати)	133
4.2. Влиянието на икономическата среда върху бизнеса (анализ на резултати от проведени дълбочинни интервюта)	145
4.3. Какво мисли бизнесът в България?	151
4.4 Обобщение.....	162
Заклучение.....	164
Използвани източници.....	173
Списък на таблици.....	181
Списък на фигури.....	182
Списък на диаграми.....	182
Приложения.....	183

II. Съдържание на дисертационния труд

В първа глава са разгледани съвременните предизвикателства пред днешното общество. Глобализацията, прехода от индустриално към информационно общество превръща знанието и информацията в двигател за икономиката и са предпоставка и основа за промени в образователните политики и очертаването на новите цели на образованието.

Информационното общество се отличава с мащабни възможности във всички сфери на живота и изпраща човешката индивидуалност сред непознати предизвикателства. Следователно, то поставя и нови динамични такива пред знанията, уменията и качествата на човек относно личностно-професионалното му приспособяване към виртуалния свят на технологиите и комуникациите. Днешната икономика на знанието се различава по това, че залага повече на интелектуалните способности, отколкото на физически производствените активи и природни ресурси, което променя конюнктурата на образованието. Дигиталната грамотност все повече се оказва ключов фундамент и изискване за адекватно функциониране на съвременното общество. В този смисъл, образованието е разгледано от гледна точка на неговите функции, влиянието и ролята, които оказват върху него.

Въпроси, които още **Е. Дюркем** поставя пред образованието са актуални и днес – потребностите на различни сфери на социалната практика, учебни предмети в училище, ролята на училището за подготовката на младото поколение за живота и дейността в обществото. Образованието се е формирало като сложна система, включваща различни елементи, характеризиращи се с цели, съдържание, структурни учебни планове и програми.

Целите на образованието през 21 в. са формулирани от **Ж. Делор**:

- да се научим да знаем (способност да разбираме);
- да се научим да правим (градивни при всякакви условия);
- да се научим да живеем заедно (да си сътрудничим);
- да се научим да бъдем (да се движим напред).

Според него целта на новото образование е да се приема като цялостен жизнен опит, да се свързва не само с усвояването, но и с прилагането на наученото, да се фокусира както върху индивида, така и върху неговото място в обществото.

Не бихме могли да анализираме образованието без да разгледаме неговите функции, които са от важно значение. Образователната

политика се отразява върху общественото развитие и играе все по-голяма роля за формирането на човешкия фактор, за неговата подготовка на пазара на труда и обществения му живот. На равнище общество се свързват със социалния прогрес и измененията от него.

Редица изследователи са изследвали функциите на образованието. Според **Дж. Балантайн** те са: социализация, селекция, промяна и иновация, социално и личностно развитие. **П. Бояджиева** извежда две функции: познавателна и формираща. Познавателната функция я характеризира с ролята на образованието за усвояване на необходимите знания, умения, навици, познавателните способности и интереси. Формиращата функция отразява значението на образованието за възпитанието на подрастващите и утвърждаването на жизнените им цели, за развитие на самосъзнание. **В. Миленкова** обособява пет функции на образованието: познавателна, възпитателна, икономическа, културна и селективна. **Турченко** разглежда икономическата функция на образованието като разлика във величините на пълните разходи на обществото за образование и прираста на националния доход, получен за сметка на тези разходи.

Икономическата функция води до формирането на стратегии за взаимоотношения между образователната квалификация и пазара на труда. Средата на 70-те години в западните общества започва да се налага схващането за обвързаността им. Така започва да се променя отношението към образованието и започва изследването на учебната програма и бъдещата реализация. Актуален става проблемът за влаганите средства и изискванията към него. Самата концепция, че знанията и уменията влияят върху икономиката е утвърдена още от **У. Пети**, а по-късно и от **А. Смит** още през 17 век. През 1980 г. страните от ОИСР също признават, че богатството и растежът на развиващите се общества са свързани със знанията, уменията и нагласите на обществото. В доклад от 2010 г. на ОИСР „*Образованието с един поглед. Индикатори*“ се анализира връзката между образованието и заетостта. Данните показват, че повечето образователни програми са с дълг времеви хоризонт, което е предпоставка за възникване на промени в търсенето на работна ръка. Докладът подчертава, че във времена на икономически спад от правителствата се очаква да съдействат за преодоляването на трудностите, защото ключовата цел е да се гарантира, че безработицата няма да придобие структурен характер и част от населението да остане извън пазара на труда. Посочва се, че

равнището на заетост е по-тясно обвързано с предлагането, докато равнището на безработицата е по-тясно свързано с търсенето. Следователно времевите редове за двете мерки съдържат важна информация за създателите на политики относно предлагането и потенциалното предлагане на умения, достъпни на пазара на труда и за търсенето от работодатели на тези умения. Активните политики за образование и обучение са от изключителна важност. Отчита се и връзката между по-високото образование и намаляващата безработица. Перспективите за заетост на лица с различна образователна степен до голяма степен зависят от изискванията на пазарите на труда и предлагането на работници с различни умения. Нивата на безработица сигнализират за съответствие между това, което образователната система произвежда и необходимите умения на пазара на труда. Тези с по-ниска образователна квалификация са с особен риск от икономическа маргинализация. Рискът от безработицата зависи от нивото на икономическо развитие на страната. По-високите нива на образователни постижения водят до по-високи нива на заетост, тъй като по-високо образование индивиди са по-привлекателни за работодателите.

Човешкият и културен капитал са теориите, които най-често се използват при изследване на връзката между висшето образование и пазара на труда. **Спенс** разглежда степента на образование като сигнал за уменията, които притежават кандидатите за работа към бъдещите си работодателите. **Браун и колектив** въвеждат концепцията за личния капитал, който в съвременния пазар на труда се явява като фактор за намиране на работа, заедно с икономическия, социален и културен капитал.

Според **П. Илиева-Тричкова** връзката между образованието и пазара на труда не е еднозначна и може да покрива както измеренията на висшето образование, които са релевантни на пазара на труда – учебна програма, обучение и социализация, така и измеренията на труда, които имат отношение към висшето образование – заетост и кариера. Поставя се акцент между личната отговорност и способността на търсеция за работа и заетост.

Болонският процес поставя акцента върху термина годност за работа. **Тайхлер** очертава две основни мнения по отношение на функциите на висшето образование в рамките на Болонския процес. Първото мнение е, че висшето образование следва да осигурява съответствие с видимите искания, формулирани от работодателите

или тенденциите на пазара на труда. Второто мнение е, че Болонският процес, акцентирайки на годността за работа и професионалното съответствие, разрушава традиционните ценности на висшето образование, според които определени несъответствие между длъжностите изискват и увеличаване на компетенциите с помощта на висшето образование, което ги превръща в полезни както за образователната система, така и за трудовия свят.

Според **Браун и колектив**, теорията за годността е свързана с кариера без граници. Авторите установяват несъответствие между това какво е необходимо, за да се сдобие индивида с добра работа и какво е необходимо, за да върши работата добре. Така се очертава възможността, при която много висшисти са годни за работа, но не успяват да намерят заетост, заради излишък от страна на предлагането на подходящо квалифициран персонал. Тяхната дефиниция се фокусира върху различните шансове на индивида от различните социални класи, пол и етнос, които имат достъп до различни видове заетост. „*Реалността е такава, че човек може да бъде годен за работа и едновременно с това да бъде безработен*“ (Brown et al. 2004:217).

Хинчлив и Джоли изследват концепцията за годността от позицията на работодателите. Според тях идентичността на висшистите се състои от ценности, интелект, социална ангажираност и изпълнение. Развитието на идентичността се разглежда като набор от възможности за реализация, която да позволи на индивидите да постигнат определени позиции на пазара на труда.

А. Сен въвежда подхода за свободния избор – рамка, която измерва и оценява феномените неравенство, бедност, развитие и благоденствие. Той се застъпва за избора, който имаме причина да ценим, а не този, който ценим като такъв. Според него свободата има два аспекта. Първият е свързан с възможностите, които ни се предоставят – способността на хората да постигат онова, което те ценят, независимо от процеса, в резултат на който е постигнат. Вторият се отнася до избора. Концепцията му е свързана с първия аспект, видяна в смисъла на целия обхват от възможности, които стоят пред индивида. В книгата си *Inequalities Reexamined*, той защита тезата, че не само неравенствата в доходите, но и неравенствата в здравеопазването и образованието влияят върху развитието на човешките способности и постигането на благополучие. Образованието може както да увеличи свободата на избора, така и да я размие.

Според **Унтерхалтер, Воган и Уолкър** практиките в рамките на формалното образование оказват голямо влияние върху това какво индивида ще прави и как ще управлява своето бъдеще.

Обзор на българската литература показва, че един от изследователите, които работят във връзката между образованието и заетостта е **П. Илиева Тричкова**. Едно от нейните изследвания, представено в сп. „Социологически проблеми“, бр. 3-4/2012 г., е за нагласите за реализацията на студентите по социология в България, проведено през май-юни 2011 г. сред студенти от 2 и 4 курс в страната. Нейната теза е, че опитът, който студентите придобиват по време на следването си разкрива полета на неравенства, които оказват влияние върху техните нагласи и създават очаквания за бъдещата им професионална реализация. Тя установява, че различните университети предлагат различни възможности на студентите по социология. Студентите от своя страна оценяват уменията си като недостатъчни и заемат различни позиции. Така се поставя под съмнение доколко образованието успява да развие в тях, заедно с придобитите умения, способността да могат да въздействат за промяна на структурата, в която участват. Друг извод, който тя извежда въз основа на изследването, е че знанията и уменията, които са придобити по време на обучението, са най-важния фактор за формиране на представа за бъдеща работа. Важно е да споменем, че 51,5% от изследваните нямат представа какво биха желали да работят, което е тревожен факт. Голяма част от тях работят без да имат реални шансове за професионална реализация, а работата им по време на следването се оказва един от ключовите фактори за формиране на проекция за заетостта им и след дипломиране.

В българската действителност устойчивата тенденция за масовизация на образованието, социалните неравенства в достъпа до качествено образование са сред основните проблеми. Установено е, че в средното образование различните видове училища предлагат различно по качество образование, а достъпът до тях зависи от социалния произход на учениците. Редица изследвания показват, че експанзията на висшето образование не е задължително свързана с неговата демократизация и неравенства по отношение на социално-икономическите характеристики на студентите и те не са непреодолими. (Илиева-Тричкова, Бояджиева 2014).

П. Илиева-Тричкова и П. Бояджиева си поставят за цел да разкрият измерението на неравенствата като индикатор за човешкия

капитал и развитие и да дискутират мястото на България в международната сравнителна перспектива. Теорията за човешкия капитал не взема предвид факта, че инвестицията в образованието довежда не само до икономическа, но и до социална промяна и не обяснява защо различните хора се нуждаят от различна по размер инвестиция, за да достигнат до един и същ резултат, а и защо хората с различно ниво на образование получават различен доход. В този ред на мисли, теорията за човешкия капитал при анализ на ролята на образованието за развитие на обществото използва индикатори, които се отнасят до образователните постижения на индивидуалното и макро ниво. Основно място заемат броя години завършено образование, грамотността на населението, завършеното поне средно образование на населението, нетен коефициент на записване на населението по степени на образованието, както и процент на завършилите средно образование. Двете изследователки подчертават, че човешкият капитал е динамичен феномен, който е вграден и зависим от характеристиките на социалната среда. Развитието му зависи от активността на субектите и дейността им за увеличаване на собствените им ресурси. Те извеждат извода, че загубите на човешки капитал и в потенциал за човешко развитие в България в по-голямата си степен са свързани със социално-икономическите неравенства в образованието. Според тях намаляването на тези неравенства е начин да се стимулира човешкото развитие и да се повиши капитала. В България се наблюдава несъответствие между търсенето и предлагането в рамките на пазара на труда. П. Илиева-Тричкова и П. Бояджиева (2016) извеждат извода, че все повече младежи с висшето образование заемат позиции, които не изискват такова (вертикално несъответствие) или позиции, неотговарящи на завършената им специалност (хоризонтално несъответствие).

В. Кръстева провежда изследване в периода декември 2015-юни 2016, което не е представително, с цел да се установят трудностите пред младите при влизането им на пазара на труда. Интересно е да покажем изводите от нейното изследване. Тя установява, че при избора на специалност, интервюираните са водени от личните си интереси и удовлетвореност, а не толкова от възможностите за бъдеща реализация. Наблюдава се липса на професионална ориентация още преди завършване на гимназия и слаба ориентираност към пазара на труда. Нейното изследване също установява, че много от висшистите заемат работни места, за които не се изисква висше образование.

Тревожна тенденция, която тя извежда е, че в някои случаи младежите не желаят да започнат никаква работа, заради ниското, според тях заплащане, и предпочитат да разчитат на родителите си финансово.

В. Миленкова разглежда образованието като фактор за благополучие. Тя извежда тезата, че личностните стремежи за образование не са достатъчно условия за индивидуално и социално благополучие. Необходимо е условията за учене да бъдат допълнени от работеща икономика, стабилна банкова система, работни места и устойчива политическа система.

Всичко казано до тук затвърждава извода, че образованието е от съществено значение за индивидите и обществото. По този начин инвестирайки в него се подобряват освен знанията и уменията, така и възвращаемостта, която носят след себе си. Затвърждава се и извода, че образованието е един от основните източници на обществено богатство. Изграждането на специалисти, посредством високо качествена подготовка е предпоставка за конкурентна икономика. Човешкият капитал и подходящата квалификация са неотменима част от високотехнологичното състояние на информационната икономиката и обучаващата среда, което показва взаимна зависимост между социалните процеси и подсистеми.

Терминът *„информационно общество“* се въвежда за първи път в началото на 60-те години на ХХ в. от **Ф. Махлуп**. Благодарение на постиженията в областта на развитието на информационните технологии се формират нови икономически, социални и културни отношения в живота на хората в новото т.нар. *„глобално информационно общество“*.

Д. Бел е един от авторите, които го изследват. Според него то се отъждествява с промяна на технологиите, инвестиции в научноизследователската дейност, нарастване на бизнеса, основан на знание, създаване на мрежови кооперации, развитие на умения и навици. Технологиите дават своето отражение в отраслите на икономиката, инфраструктурата, образованието и бита. **Й. Василев** изследва новата икономика и възможностите за България. Според него главните характеристики се отнасят до увеличаването на ролята на квалификация, професионализъм и творчески способности на работниците. В най-важна част се превръщат не всички знания и информация, а тези, чието овладяване изисква висше специално образование и университетска подготовка. Наред с това се променя и подходът към същността, смисълът и начинът на придобиване на

знания и подбор на информация. Според **П. Дракър** „Имаме нужда от икономическа теория, която да постави познанието в центъра на производството на богатства.“ **Дж. Гилбърт** от Университета в Хамилтън, Нова Зеландия, през 2006 г. по време на Трета Национална конференция изнася презентация на тема „*Catching the Knowledge Wave?*“ Тя смята, че знанието се превръща в процес, случва се екипно, а не индивидуално, не може да бъде кодифицирано в дисциплини, разработва се за замяна, а не се съхранява. Ученето се случва в „реалния свят“, базиран на сегашния контекст, знанията се генерират и се случват „точно на време“, а не „за всеки случай“.

Революционното при „новата икономика“ е, че знанието е неограничено и неизчерпаемо. Благодарение, на което се променя и икономическото развитие – то се определя от промяната в количеството и качеството на знанието.

Значението на образованието, постоянното получаване на нови знания и навици за осигуряване на конкурентоспособност на индивида и корпорациите в съвременната икономика е неминуемо. Необходимостта от постоянно обучение се обособява от факта, че средата – техническа, пазарна и информационна – се променя бързо. Бизнесът действа поставен в условия на глобализация и засилената конкуренция. Това довежда до изискването към работниците за по-голяма креативност, бързо адаптиране и усвояване на нова техника и навици за работа. Развитието на съвременната икономика налага изисквания и към системата на образование и подготовка на кадри в така бързо променящите се условия на пазар на труда, изразяващи се във възможности за учене през целия живот, формиране на способности за творчество и самообразование и използване на ИКТ.

Наред с това, индустриалната революция сложи началото на капиталистическата организация на икономическите отношения и на формирането на модерни национални държави. **А. Смит** ни показва как „невидимата ръка“ на конкурентните пазари автоматично координира действията на милиони хора, преследващи собствения си интерес, така че да задоволят един другиму нуждите си, въпреки че никой не мисли съзнателно за общото благо.

Според нивото и степента на икономическо развитие **Ростоу** разработва шест стадии на обществена еволюция: традиционно общество, преходно общество, период на индустриална революция, зрялост, ера на високо масово потребление и духовно развитие на човека. **Д. Бел** обособява три етапа на развитие: доиндустриално,

индустриално и пост-индустриално. Японският учен **И. Масуда** посочва, че фундамента на новото общество е компютърната технология, чиято главна функция е или заместването или значителното засилване на умствения труд на човека. Според **Т. Стоунер**, информацията, както и капиталът, могат да се натрупват и използват в бъдеще. Той счита, че в постиндустриалното общество информационните ресурси се превръщат в най-големия потенциал на богатството. **Тофлър** разглежда историята на човешката цивилизация като последователно развитие на три вълни на глобална промяна.

Терминът „*информационна икономика*“ се употребява в два различни аспекта. Информационната икономика, от една страна, е съвременна фаза в развитието на цивилизацията, която се характеризира с преобладаващата роля на творческия труд и солиден инструмент за създаване на информационни блага. От друга страна, информационна икономика е теория, чийто обект на изучаване е икономиката като система или икономическата икономика представлява икономическа теория на икономическото общество.

Информационната икономика е специфична област на знанието, която изследва информацията като ресурс. Тя обобщава информационните отношения и същевременно синтезира отделни техни аспекти в условията на пазар и на държавно регулиране. Тя е наука за ефективността. В теорията на ефективността не се разглежда от позицията на разходи-приходи, както е прието в традиционната материална икономика, а от позицията на подобряване на качеството на човешкия живот като цяло и трудовата дейност в частност. За ефективна се счита всяка жизнена дейност, която води до повишаване на удовлетвореността, както на участващите в нея, така и на всички членове на обществото.

А. Калецки смята, че появата на Индустрия 4.0 е следствие от кризата през 2008 г. По негови думи икономическите инстинкти – амбиция, инициатива, индивидуалност и конкурентен дух, винаги са движели капитализма и благодарение на тези човешки качества ще бъде създадена нова по-успешна и по-продуктивна система. Дигитализацията промени структурата на икономиките на държавите – пазарите се разширяват, конкурентоспособността на индустриите на отделните страни по света се покачва. Резултатът е растеж.

Четвъртата индустриална революция, носеща в себе си технологии и дигитални решения, променя икономиката, бизнеса, обществото и човека като потребител или служител. Едно от най-

големите предизвикателства, които тя поставя пред обществото, е сътресението на пазара и масовата преквалификация, благодарение на автоматизирането и дигитализацията. Новата революция обосновано е резултат от навлизането на Интернет, роботиката, 3Д принтирането, базирани на изкуствен интелект. Втората причина е липсата на работна ръка в производството, която все по-често се насочва към сектори на икономиката и услугите, а производството остава непривлекателно за новото поколение. С развитието на Индустрия 4.0 ролята на човека няма да изчезне, а по-скоро водеща ще бъде ефективността на труда, а не положените усилия.

Бързите темпове на въвеждането на автоматизирани процеси, също толкова бързо ще намали и нуждата от кадри, които извършват прости или повтарящи се дейности, бидейки заменени от машините. Много от професиите ще претърпят фундаментална трансформация. По време на Световния икономически форум през 2016 г. е наложен изводът, че университетите „не бива да преподават света, такъв какъвто е, а такъв какъвто ще бъде“. Учениците трябва да бъдат насърчавани да мислят приложно, а учителите да използват нови средства, за да им помогнат да постигнат фундаментално разбиране за новите цифрови и информационни технологии. На почит излиза конструктивното мислене и творческите умове. Служителят трябва да може да се премести или да се отдалечи от машината, благодарение на индивидуални умения.

Наред с нарастващата ролята на Индустрия 4.0 ще нарасне и трансформирането на дигиталните знания в ежедневни умения и професионална квалификация. Налагането ѝ ще предизвика нов подход навсякъде. В същото време тя дава уникална възможност за устойчив иновативен растеж.

Съвременният свят е изтъкан от нов облик – постепенно старото разбиране към света ще бъде забравено, традиционното образование ще бъде заменено от новото, икономиката ще бъде разглеждана през погледа на глобализацията и думи като дигитално, автоматично, роботизация ще станат ежедневие. Новите комуникационни средства и дигитализацията ще трансформират рамката на работната среда, която от своя страна ще промени изискванията към образованието.

Дигиталната грамотност навлиза все повече в съвременното общество и се очертава като ключов фундамент. Навлизането на Индустрия 4.0 променя търсенето от пазара на кадри, като прави професията недостатъчен фактор за успех. На преден план излиза

креативността, творческото мислене, а с тях задължително изискване са дигиталните умения, мрежовото мислене, както и умението да се вижда „цялата картина“.

За да успеем да отговорим да зараждащата се нова епоха е необходимо дигиталните знания да се превърнат в ежедневни умения. За разлика от предходните типове икономики, Индустрия 4.0 ще навлезе не само в областта на образованието и бизнеса, а ще провокира и промяна в личния и социалния живот. Налагането и ще предизвика нов подход навсякъде и ще донесе възможността за устойчив иновативен растеж. Бързите темпове, с които тя навлиза изискват бързи и всеобхватни мерки. В българската действителност образованието се превръща в първата област, в която е от болезнена важност да се модернизира системата.

Във втора глава е направен анализ на образованието в България. В унисон със световните тенденции се наблюдава изоставяне по отношение на качеството, което носи със себе си и слаба реализация. Средното образование е разгледано и от гледна точка на професионалното. Представените изследвания в областта на образованието показват редица предизвикателства, изразяващи се в липсата на финансиране, на връзка между образованието и пазара на труда, на желание за промяна в начина на преподаване, на квалифицирани кадри, които да осъществяват образователния процес, на заинтересованост от страна на обществото и др.

От една страна българското образование бе изправено пред предизвикателството да се справи с преминаването на прехода от социализъм към демокрация, от друга сега вече от него се очаква да отговори на икономиката, базирана на знанието.

Стратегията за образованието не даде очакваните резултати. Образованието във всичките му етапи не успя изцяло да отговори на потребностите. Проблемите, свързани с финансирането, с материалната база, с качеството остават. Необходимо е да се направи сериозна реформа изцяло, а не само „на парче“, особено в новата задаваща се среда.

Още при анализа на състоянието на училищното образование се наблюдават множество проблеми в системата. Най-основният от тях е, че системата не провокира мислене, традиционните методи на преподаване и липсата на дигитализация спъват процеса на модернизация. Друг проблем, който довежда до ниско качество на образователната система, е системата на финансиране. Значителната

бюрократия блокира усилията за партньорство между различните публични субекти, което води до слаби пазарни практики. Действащият модел на финансиране запазва ниските стандарти за масовите училища, а държавата се оказва неспособна да осигури равен достъп до една и съща, при това и качествена услуга. Резултатите на учениците от изследването на PISA от 2015 г. и от 2018 г. затвърдиха този извод.

На база на изследването изведохме два основни проблема – висок дял на учениците с резултат под критичния и нисък дял на учениците с висок резултат. Показател за доброто развитие на образователната система е с колко намалява дялът на учениците, които не успяват да достигнат критичния праг. Сравнявайки резултатите от 2012 г. с тези от 2015 г. се установи покачване на дела на учениците, неспособни да достигнат до критичния минимум. Другият тревожен извод, който направихме е, че видът на училищната подготовка е в пряка зависимост с резултатите на учениците:

- резултатите на учениците от непрофилираните гимназии са по-ниски, в зависимост от средния резултат на всички ученици;
- резултатите на учениците от профилираните гимназии са по-високи в сравнение със средните;
- резултатите от професионалните гимназии са по-ниски в сравнение със средните за страната.

България е една от страните с най-голяма разлика в резултатите по четене между отделните училища – 54,7%. Друга тенденция е, че учениците с неблагоприятен социално-икономически статус най-често са концентрирани в училища, в които нямат съученици с високи образователни постижения. Заедно с различното качество на образование, това се превръща в предпоставка за голямата разлика в резултатите на отделните групи ученици.

В България представянето на учениците от най-горния и най-долния квартал на индекса на икономически, социален и културен статус намалява не заради намаляването на разликата в качеството на образованието, а заради намаляването на постиженията на учениците с висок социално-икономически статус. Изключително тревожна тенденция.

Резултатите на PISA от 2018 г., както и тези от 2015 г. показват, че високите постижения и равенството не са взаимно изключващи се характеристики на образователните системи. Например, в много държави, учениците в които имат среден резултат по природни науки

по-висок от средния за ОИСР, влиянието на социално-икономическите фактори е по-слабо от средното за ОИСР. От една страна, това са държави с висок среден резултат, а от друга делът на учениците с резултати под второ равнище от скалата е по-нисък от средния показател за ОИСР. С други думи, това са образователни системи, които осигуряват високо ниво на подготовка на учениците и гарантират равен достъп до качествено образование, независимо от социално-икономическия профил на учениците.² Семейната среда също е един от факторите, които оказват силно влияние върху образователните постижения на учениците.

Изборът на професия и отношението към учебните предмети и това те да бъдат научени зависи и от мотивацията на учениците. От училището се очаква да сформира не само познания и умения, но и необходимост за ефективна реализация и интерес. През 2015 г. PISA измерва мотивацията на учениците за изучаване на природни науки, посредством въпросници на базата на тяхната самооценка. Въпросът, който е зададен е „*Какво очаквате да работите, когато стане на 30 години?*“ Учениците следва да отговорят в свободен текст. По-голямата част от тях, от всички изследвани държави, се ориентират към професии, които не се основават на природните науки. През 2018 г. PISA измерва % на учениците, които очакват да работят като ИКТ специалисти на 30 годишна възраст. Процентът на българските ученици, които очакват да работят като програмисти е един от най-високите – 9.9%, при средно за държавите от ОИСР 4.1%.

Наред с това, интересът на учениците към професионалното образование продължава да намалява. На практика това води до намаляване на качеството на образованието и глад за специалисти. Част от работните места, предназначени за този тип специалисти, започват да се заемат от висшисти. Представеното изследване на МОН от 2014 г., целящо да установи ефективността на професионалните гимназии, открило множество пропуски в системата. Само част, от които са:

- училищната среда е оценена ниско, в т.ч. материално-техническата база, социално-битовите условия, сигурността, дисциплина в училище, липсата на организация;

---

² Център за контрол и оценка на качеството на училищното образование, *Резултати от участието на България в Програмата за международно оценяване на учениците*. София, 2016.

- ниска удовлетвореност от придобитата квалификация сред завършващите;
- сериозни затруднения при организиране на партньорство между училищата и бизнеса;
- проучването сред работодателите засвидетелства факта, че учениците не са достатъчно подготвени и се нуждаят от допълнително обучение.

Важно е да споменем, че в тази посока държавата полага усилия. Последните години една от положителните стъпки в тази посока е въвеждането на дуалното образование. За да бъде успешен моделът от изключителна важност е координацията между учебната дейност и правителството. В България системата на дуалното образование се реализира на базата на проекти. Направеният анализ на проведеното изследване от Галъп Интернешънъл сред 104 фирми и 31 училища, участващи в проекта ДОМИНО, 502 фирми и 153 училища извън проекта и 4 фокус групи с ученици от професионални гимназии, заедно с родителите им, очерта следните по-важни изводи:

- фирмите, участвали в рамките на проекта са по-оптимистично настроени и изразяват по-високо удовлетвореност от дуалното образование. Докато тези, които не са били част от проекта „хем продължават да се оплакват, че училищното образование не дава необходимите съвременни знания, хем нямат особено желание да се включат в разработване на програми“;
- учениците споделят за голямо разминаване между материала, който им се преподава в училище и работната среда. Като основни недостатъци се изтъква, че теорията, която им е преподавана вече е остаряла и не отговаря на модерните изисквания и остаряла материална база;
- основният проблем е че инвестирайки в обучение на кадри, работодателите няма гаранция, че същите след приключване на проекта биха останали на работа.

Резултатите от проекта са по-скоро положителни. Въвеждането на дуалното образование е добър начин да се отговори на нуждите както на пазара, така и да се задоволят потребностите на учениците, чрез правилна регулация. Изхождайки от факта, че много от работните места, за които не се изисква висше образование, се заемат от висисти, можем да направим следния извод – висшето образование изисква време и ресурси, не само от страна на учащия се, но и от

страна на държавата, не получавайки необходимата удовлетвореност след завършването му, не е практически и рационално издържано, хора с по-високи умения, да се примиряват да заемат работни места, за които всъщност са прекалено квалифицирани. Системата на дуалното образование се е доказала като ключов инструмент за осигуряване на млади квалифицирани специалисти, които от училището влизат в пазара на труда и допринасят за растежа на икономиката и висока младежка заетост.

Пропуските се наблюдават и в системата на висшето образование. Най-силно открояващите се са неефективност в управлението на финансовите и човешки ресурси. Наблюдава се необвързаност между политиките и програмите на висшите училища и потребностите на пазара на труда, както и неефективност на знанията и уменията. Обвързаността на таксите с разходната норма за издръжка на студентите е негъвкав механизъм, а разпределението на средствата основно на базата на брой записани студенти, а не обвързано с целите за представяне или образователни постижения, довежда до масово включване в системата на висшето образование и голям брой институции, предоставящи образователни степени, което от своя страна подкопава доверието в качеството на системата. Улесненият достъп до висшето образование доведе до увеличаване на броя на студентите, а от там и ежегодна битка за студентите. Този процес води до кадри завършили специалности без практическа реализация на пазара на труда³. Голяма част от завършващите не успяват да се реализират с изучаваната от тях специалност, а в същото време се наблюдава дефицит на кадри по инженерни и технически специалисти. Тенденцията за търсене на специалисти в тези области и липсата на интерес от страна на учениците за изучаването им донякъде можем да обясним и със слабите резултати, които учениците показват още в училище, за което свидетелства и изследването на PISA. Разминаването между профила на завършващите и динамика на пазара на труда къса връзката между образованието и бизнеса, която се проявява и в острата необходимост от практическа подготовка на студентите в реална работна среда, както и недостатъчно кариерно ориентиране на студентите. Рейтинговата система, функционираща в България, показва тенденцията за предпочитане на частните университети пред държавните. Делът на висшистите, които през

---

³ Световна банка, *Укрепване на висшето образование в България*, 2012.

първите 5 години работят на позиция, която изисква висше образование, остава под 50%. Положителна е тенденцията, че през последните години се наблюдава намаляване на изучаването на специалности, в които има пренасищане и ориентирани на учениците към направления, в които има търсене от пазара.

Все по-често се наблюдава и тенденцията за нарастване на предпочитания сред младите за получаване на висше образование извън страна. Това не се дължи на усилията от страна на държавата за насърчаване на двустранен процес за международна студентска мобилност, а е процес по изтичане на мозъци и млади таланти, както през 90-те години⁴. Тук е моментът да посочим и прекъснатата връзка между триъгълника – образование – научни изследвания – иновации. Анализът показва, че някои от основните причини за това са остаряла инфраструктура, недостатъчен брой публикации, липса на комерсиализация на научните резултати, недостатъчна изследователска мобилност, затруднения пред проектна дейност и недостатъчно финансиране. Фундаменталните, приложните и иновативните изследвания имат своята специфичната роля в обществото на знанието и недостатъчното им финансиране води до изоставане и има негативен ефект върху развитието на обществото и икономиката.

Един от най-ефективните начини за повишаване на качеството на всички участници в системата на образованието е финансирането да бъде на база на качество и реализация. Бизнесът също е възможен източник за финансиране на научна дейност при пряка връзка с него.

Ролята на образованието като двигател за динамично реструктуриране на икономическата база и изграждане на конкурентноспособна икономика, основата на човешки качества и интелектуален потенциал, на знание и напредък на технологии, е безспорна. Иновациите, икономиката, базирана на знанието, развитието на човешкия капитал, който да се справи с новите изисквания и да извърши нужната промяна към растеж – всичко това има пряка връзка с качеството на образованието, както като първоначална подготовка, така и за постоянно развитие, адаптиране, разширяване или промяна на квалификацията на всеки отделен човек.

---

⁴ Стратегия за развитие на висшето образование в Република България за периода 2014-2020 г.

В глава трета са разгледани условията на бизнессредата в България. Правенето на бизнес е най-податливо и пряко зависимо от нея. Малкият и среден бизнес са признати като гръбнака на икономиката и главен източник на предприемачески умения, иновативност и заетост. Разбирането за тях е, че са носители на технически прогрес и иновативно предприемачество, осигурявайки икономическа свобода за постигане на независимост на индивидите.

В България над 99% от бизнеса е такъв. Статистиката показва, че действащите субекти са 413 000, от тях само 753 са големи корпорации с над 250 човека, които ги превръща, по дефиниция в голям бизнес. Всички останало си малки и средни, като 380 000 са с персонал под 10 човека, което ги превръща по дефиниция в малък бизнес.

Първата предпоставка за създаване на бизнес е намаляване на регулаторните режими и административната тежест. Представени изследвания в глава трета от дисертационния труд – Small Business Act, Doing Business, показваха провала на България. Още с прехода към демокрация се наблюдават постоянно допълване и изменение на законите, довеждащо до свръхрегулация. За справка през 2013 г. администрация предоставя 2023 вида административни услуги на гражданите и бизнеса. Много често изискваните документи са с цел да бъдат предоставени на друга администрация. А действащата нормативна уредба (чл. 36, (4) от Административно-процесуален Кодекс) ги задължава сами да си набавят. В тази област един от най-съществените проблемите е липсата на стандартизиране на предоставяните общински административни услуги по отношения на процедури, документация и дори срокове. Абсолютно неоправдано и необосновано е всяка община да харчи национален и европейски ресурс за проекти и анализи за реинженеринг на един и същи по същност услуги, за което засвидетелства и докладът на Световната банка от 2013 г. Не се влага умисъл, че услугите са идентични.

Практиката показва, че не се спазва и принципа за защита на конкуренцията, като за едни и същи услуги в различните общини се изискват различни такси. Така едни стопански субекти се поставят в по-благоприятно стопанско положение спрямо други, без да са необходими или обосновани конкурентни предимства. Принципът за услуга на „едно гише“ изисква равнопоставеност и честно отношение към всички потребители, а допускането на възможност за заплащане на бързи услуги е в пряко противоречие с него, което довежда до

неравенството – по-бедните потребители да използват стандартна или обикновена услуга, докато богатите могат да си позволят бързи и/или експресни услуги. Размерът на таксите би следвало да се формира въз основа на разходите за извършването им; неоправдано и несправедливо е да се предвижда разлика в зависимост от статута на потребителя – физическо или юридическо лице. Това още повече утежнява бизнеса, налагайки му да заплаща по-висока такса. Липсата на единни стандарти за процедури отново затруднява МСП, защото при тях най-често на управителя на фирмата, който ръководи нейната производствена или търговска дейност, му се налага да губи времето си по институции. В този ред на мисли, законодателството е поставило равенство между малкия бизнес и големите кооперации, а всъщност големите нарушения се правят от „големите“, независимо, че могат да си позволят кадрови капацитет.

Непрекъснато променящата се и противоречаща си нормативна уредба и създаването на многобройни регулаторни режими пречат не само на бизнеса, но и на самата администрация в планирането на дейностите и бюджетите, създавайки чувство за несигурност в предприемачите. Липсата на финансови, технически и административни услуги води до невъзможност за създаване на ефективни и устойчиви механизми за прозрачност. Недостатъчната компетентност от страна на служителите и липса на мотивация в тях, заради ниско заплащане, довежда до ниско ниво на качеството на предоставяните услуги и е предпоставка за създаването на корупция.

Подобряването на административната тежест може да се разреши чрез създаване на ясна и ефективна институционална рамка с постоянен характер, създаване на публично достъпни, стандартизирани и еднакви процедури, актуален регистър на режимите, изграждане на единна среда за обмен на информация между отделните централни и местни администрации, максимално опростяване на законодателство, а не непрекъснатото му усложняване и най-същественото - разработване и внедряване на електронно управление. Пътят на България към електронното управление е осеян със слаба координация. Липсата на национална стратегия и стандарти в областта на разработването на автоматизирани информационни системи, както и различното време, в което са изградени, довежда до голямо разнообразие в използваните технологии, начин на достъп и формат на документите. Дейностите се извършват отново „на парче“. Представяните административни услуги са или хартиено-базирани,

или полу-електронизирани. Електронната култура е първото нещо, което създава предпоставка за използването на електронни услуги и появата на стремеж у хората за достъп до тях. Ако обществото е с висока електронна култура, то ще се стреми към все по-широка употреба на електронни услуги. Ако нивото на електронна култура е ниско, то ще се придържа към традиционните методи и хартиено-базирани административни услуги. А ние показахме, че не сме дорасли до това. Фактът, е че в съзнанието на служителя под информационни технологии се разбира закупуване на компютърна техника, а не използването на специализирани софтуерни системи. Представеният докладът на ООН от 2016 г. показва увеличаване на броя на страните, използващи електронно правителство. Чрез него, държавите гарантират, че публичните институции са по-приобщаващи, отговорни, ефективни и прозрачни.

Казаното до тук се затвърди и от доклада на Европейската комисия по спазване на принципите на Акта за малък и бизнес. И там са отразени като съществен недостатък административните процеси и електронното правителство. Според Веселин Халачев, председател на СПМСБ – Обединени Бизнес клубове, навлизането на Индустрия 4.0 ще доведе до намаляване на работни места, като много от професиите ще изчезнат, което ще реструктурира бизнеса. Несъмнено тези катаклизми ще настъпят и биха могли да се предотвратят единствено с навременно повишаване на предприемаческия дух и създаване на благоприятни условия за изграждане и развитие на нови микро, малки и средни предприятия.

Ежегодният доклад на Световната банка Doing Business 2020 отреди на България 61 място от изследваните 190 икономики по благоприятна среда за създаване на бизнес и за 4 поредна година показва влошаването на бизнес климата. Причините за спада в общата оценка на България се дължат най-вече на свързването и с електричество и плащането на данъци. Друга такава е и липсата на реформи от страна на държавата, въпреки препоръките дадени от СБ, което се потвърждава от непроменената оценка или влошаването на индикаторите. Времето, което отнема на бизнеса за свързване на складово помещение с мрежата на ЧЕЗ в София отнема 262 дни, като по отношение на този показател, няма промяна от миналата година, при средни за Европа и Централна Азия – 110.3 дни. Само една от процедурите в България – изчакване на свързването с мрежата, инспекция и издаване на нужните документи отнема до 64 календарни

дни, а чакането на договор – 30 дни. Монополистичният характер на българския електроенергиен пазар с регулирани цени и липсата на конкуренция обяснява защо бизнес средата не е благоприятна. Реформите, които България следва да направи, са от изключителна важност и твърде спешни, но усложнени от геополитическа ситуация, в която се намира – зависимостта от руските енергийни източници.

Друга продължаваща тенденция е свързана с плащането на данъците. Въпреки че те са ниски, времето, което отнема за плащането им, е 441 ч., което е два пъти повече от това в Европа. При откриване на фирма или стартиране на бизнес няма промяна. Запазват се необходимите 23 дни, а най-продължителна процедура остава регистрацията по ДДС в НАП – 12 дни, а една седмица отнема регистрацията на търговски обект в общината.

Сериозният спад на България обаче не се дължи на драстично влошаването на бизнес средата, а на бездействието от страна на държавата за прилагане на реформи, докато останалите държави подобряват своята икономика.

Анализите и представени изследване и практика затвърдиха извода за неблагоприятна бизнессредата в България, дължаща се на свръхрегулация и показаха основните предизвикателства пред бизнеса – тромавата администрация, липсата на електронно управление, слабата прозрачност, взети заедно създават предпоставки за сива икономика и корупция.

В четвърта глава са представени резултатите от авторско изследване, чрез метода на индивидуална анкетна карта на принципа на отзовалия се, с 50 работещи, целящо да установи как те оценяват образователната система и да се проследи по-нататъшната им реализация; и дълбочинно интервю с трима представители на бизнеса от три различни сектора, целящо да установи най-честите пречки пред бизнеса в България.

Целта на проучването е да установи как нивото на образование влияе върху развитието на индивида. Изследването е непредставително и е за целите на дисертацията.

Въпросникът засяга някои ключови теми:

- допринасят ли учебните дисциплини за по-добра професионална подготовка;
- образованието актуално ли е и отговаря ли на нуждите на пазара, на световните тенденции и на очакванията на респондентите;

- как оценяват образованието в чужбина, има ли разлика в кариерното развитие между респондентите, участвали по програми за обучение в чужбина и тези, които не са; биха ли могли по-лесно да реализират в чужбина;
- кариерният център спомага ли за реализацията на индивида.

Латентните задачи на анкетната карта са, за да се установи:

- влияе ли по-високото образование върху удовлетвореността на индивида;
- кое е по-важно за индивида – работа, пряко свързана с професионалната им компетенция или работа с високо заплащане;
- успяват ли и колко време след това да се реализират в областта, в която са се обучавали;
- какви са най-важните условия за протичане на работен процес;
- кои са качествата, които притежават и показват в работна среда;
- биха ли променили нещо на сегашното си работно място;
- удовлетворени ли са от избора си на професия, който са направили.

Изводите, направени въз изследването и посредством SPSS са:

- по-високо образование респонденти успяват да се реализират в сферата, в която са се обучавали и поставят на първо място реализацията, пред високото заплащане;
- 50% от анкетираните успяват да си намерят работа до 6 месеца след завършването си и работят по специалността си;
- липсата на значимост между техническата база, възможностите за стаж и реализирането на индивида показва, че в нашето изследване личните мотиви и качества на анкетираните оказват по-силно влияние от средата и възможностите, които са били предоставяни;
- завършилите в ЮЗУ са по-доволни от знанията и уменията, които са придобили по време на обучението в сравнение с тези, завършили СУ;
- завършилите СУ, УНСС и ТУ образованието в чужбина е по-качествено от това в България, докато респондентите от УАСГ и ЮЗУ смятат, че това не е така;

- респондентите с по-висока образователна степен смятат, че учебните дисциплини не отговарят и не са в крак със световния научен прогрес;
- анкетираните докторанти и респонденти, завършили средно специално определят образованието си като качествено, докато при магистрите и бакалаврите се наблюдават смесени отговори;
- докторантите и специалистите са имали достъп до реални стажове и са доволни, докато бакалаврите по-често са били част от фиктивни или липсващи стажове, а при магистрите се наблюдават и двата типа отговори;
- всички анкетираните предпочитат да се развиват в частния сектор, като го определят като по-високодоходоносен, изключение правят единствено завършилите образователна степен „доктор“, които желаят да се развиват в научната област.
- респондентите, участвали на срещи с културата и бизнеса, смятат интелигентността и предлагането на инициативни решения за изключително важни качества;
- респондентите, които определят, образованието в чужбина като по-качествено, считат, че инициативността и желанието за самоусъвършенстване са изключително важен критерий;
- респондентите, които са намерили работа по-бързо, смятат, че дисциплината е важно качество;
- интересен е фактът, че на последния въпрос - бихте ли избрали друго кариерно развитие за себе си, отговорите са 50% на 50%. Силно впечатление, обаче, прави, фактът, че 50% (12 човека от анкетираните 50) от отговорилите, избрали друго кариерно развитие за себе си, биха се насочили към програмирането с цел по-високи доходи и по-добра реализация. (Изследването на PISA 2018 също показва високо желание от страна на подрастващите за ИКТ сектора – 9,9%, при средно за държавите от ОИСР 4.1%. Изглежда в България успеха се асоциира с кариера в ИТ сектора).

Проведеното анкетно проучване доказва връзка между образованието и реализацията. Резултатите от анкетата показаха и затвърдиха слабостите на образователната система представени и в Глава 2. Хипотезата ни, че по-високото образование води до повече

възможности за реализация и по-качествен живот бе затвърдена. Повисоко образованите респонденти отчитат като важни качества – интелигентността, желанието за самоусъвършенстване и инициативността като гарант за успех. Изброените от тях качества изцяло си кореспондират със съвременните предизвикателства на Индустрия 4.0. Това е и една от причината за техния успех. Изключително тревожно е, че се забелязва липса на стажове, неработещи кариерни центрове към университети и сякаш личната мотивация на индивида и стремежа му към по-качествен начин на живот се оказват определящи за по-нататъшното му развитие. Факт е, обаче, че образованието е определено като качествено, независимо от материалната и техническа база, придружени с липсата на комуникация от страна на бизнеса и университета.

Направените интервюта с трима представителя от различни бизнес сектори открито показаното и в анализирания доклад – административна тежест е един от основните проблеми, които би могъл да се реши, благодарение на електронното управление. От друга страна с въвеждането му ще се намали и корупционният характер и уеднакви рамката по отношение на бизнес регулациите. Другият проблем е липсата на кадри. Силно впечатление прави, че най-големият проблем, когато става въпроса за длъжности, които не изискват висше образование, не е в ниската квалификация на кадрите, а липсата на желание и мотивация от тяхна страна за работа и личностно развитие. Докато при завършилите висше образование видяхме, че реализацията им е в пряка зависимост с личния им стремеж и мотивация за успех.

Представените вторични изследвания: „Малките и средни фирми в България за икономическата среда и въздействието на държавата върху бизнеса“, проведено през юни-юли 2016 г. от Института за стратегии и анализи, изследването на Германско-българската индустриално-търговска камара, проведено началото на 2019 относно бизнессредата в България, анкетно проучване на Българо-търговско промишлена палата сред фирми и браншови структури в периода от 10 ноември – 10 декември 2019, откриха същите два основни проблема – администрацията и липсата на кадри.

Тромавостта, изискванията, несъдействието и нелогичните и непоследователни регулации, несъответстващи на практиката създават най-големите затруднения пред бизнеса. Фактът, че корупцията зависи от моралните и личните качества на длъжностите лица в общините, се

потвърждава от направено изследване, при което 30% от анкетираните МСП смятат така. Корупцията на дребно, която се осъществява изначало от високите етажи, постепенно превръщайки се в правило и за по-ниските такива е цинично, неетично и подкопаващо доверието в системата поведение, което на свой ред разяжда моралните устои на цялото общество. Още от древни времена датира схващането, че не е морално да крадеш от ближния си, но е абсолютно справедливо да крадеш от държавата, в съзнанието това се е превърнало в начин за отмъщение на силен враг.

Друг проблем е липсата на кадри и недостатъчната им подготовка. Причината се крие в липсата на диалог между образованието и бизнеса. От една страна образованието, според бизнеса, не предлага достатъчно подготвени кадри, които да имат практически опит, а от друга бизнесът не проявява интерес към образованието и не се опитва да спомогне чрез стажове или финансиране, например.

Заклучение

В заключение на дисертационния труд е направен извод, че навлизането на Индустрия 4.0 ще наложи промени във всяка една сфера от живота. Модерното образование се отъждествява с интегративен модел на знания, самостоятелност на учащия, стремеж към личностно развитие, поливалентен и гъвкав процес на обучение, провеждащо се на различни места под различни форми, обособяващи диференцирана структура и отворена образователна среда. Информационната икономика на свой ред се асоциира с творчески и креативен труд, в чиято основа стои човешкият капитал, а крайният продукт е информационен, а не материален.

Създалата се нова трудова среда се характеризира с насоченост към 24/7, което не включва задължителното посещаване на офис на фирмата, много от служителите вече имат възможност да извършват дейността си от „вкъщи“. Навлизането на дигитализацията отваря нови възможности както пред служителите, така и пред бизнеса. Вече не е важно колко часа си работил, а какъв е резултатът от твоята работа, което изисква творчество, креативност и правилно разпределение на задачите. Съвременният гражданин може да бъде конкурентноспособен при подобряване на дигиталните си умения. Икономиката, заедно с науката могат да изградят ефективно партньорство за успешна работа по съвместни проекти в условията на зараждащия се дигитален преход, като по този начин бихме могли да навлезем в нея малко по-подготвени.

Основната теза на дисертационния труд, че в съвременните условия, наложени от хода на технологията, се очакват бързи и всеобхватни действия на ниво диалог между образованието и бизнеса, се потвърди.

От направени непредставителни изследвания стана ясно, че успехът при реализация зависи повече от личния стремеж на индивида и не всички са поставени пред равен старт и имат еднакъв стремеж към него. От мнението на респондентите можем да направим извода, че образованието, въпреки липсите, които разкрихме, се отъждествява като по-скоро причина за успеха, а не толкова като първоизточник за провал.

Бизнессредата в България е изправена пред множество предизвикателства, чиято първа крачка би била по-засилено и успешно внедряване на електронното управление. По този начин биха се премахнали много от административните бариери и ще се осигури прозрачност и доверие.

Необходимо е бизнесът да се ангажира по-тясно с ясно формулиране на конкретни изисквания към подготовката на специалисти не само в университети, а и в средното училище. От образованието се очаква да успее чрез качествено образование – дигитални методи, модерна техника и образование, приравняващо се на световното такова, да отговори на нуждите на пазара. От държавата се очаква да успее, чрез правилна регулация, да облекчи и създаде сигурност и за двете страни.

Дигитализацията не само в сферата на образованието, а и в сферата на бизнеса, е отворена и е необходимо подкрепа от всички субекти – образование, държава и бизнес.

III. Приноси на дисертационния труд

1. Темата за образованието и бизнеса е разгледана в контекста на съвременните предизвикателства, обособени от зареждането на Индустрия 4.0.

2. В концептуализацията на информационното общество са представени различни теории, етапи на развитие и процеси на изменение на обществото.

3. Изведени са основни характеристики в институционализацията на образователната система и бизнессредата, заедно със спецификата им, в контекста на българските условия.

4. Основната теза на дисертационния труд, че в съвременните условия по-доброто качество на живот се обособява от острата нужда на диалог между бизнеса и образование е верифицирана чрез авторско емпирично и редица вторични проучвания.

5. Емпирично изследвани и анализирани са качеството на образование и реализацията спрямо образователното ниво. Обособява се пряката взаимовръзка между нивото на образование и успеха при реализация. Изследването е и отношението на управителите на три различни бизнес сфери към държавните регулации и са посочени най-честите пречки пред бизнеса.

6. Направените теоретични и емпирични анализи, изводи и модели имат практико-приложна страна и пряко кореспондират с образователната система и бизнессредата в българската действителност.

IV. Научни публикации по темата на дисертационния труд

7. Шипочка, Г., 2017. *Предизвикателствата при започване на малък и среден бизнес в България – състояние и тенденции*, В: Манов, Б., В. Миленкова (съст.), Сборник Докторантите в науката. Университетско издателство „Неофит Рилски“, ISBN 978-954-00-0135-7, стр. 136-143.

8. Шипочка, Г., 2017. *Бизнесът и образованието – утопия и реалност*, съст. В: Тасев, Г., С. Андонова (съст), Сборник Научни трудове „XXVI Международна научна конференция за млади учени“, Издателство Авангард Прима, ISSN 1314-4669, стр. 93-102.

9. Шипочка, Г., 2018. *Дуалността пред малкия и среден бизнес в България* В: Мизов, М. (редактор) сп. Политически хоризонти бр. 2/2018, ISSN:2534 – 966X , стр. 145-155.

10. Шипочка. Г., 2018. *Електронното управление – трамплин за бизнеса*, В: Манов, Б., В. Миленкова (съст.), Сборник Докторантите в науката. Университетско издателство „Неофит Рилски“, ISBN 978-954-00-0179-1, стр. 14-22.

11. Шипочка. Г., 2018. *Предизвикателствата пред бизнеса в България – ролята на образованието и мястото на държавата*, В: Колектив, Сборник с доклади „Съвременните обществени предизвикателства и образованието по социология“, Издателски комплекс УНСС, стр. 146-154.

12. Шипочка, Г., 2019. *Образованието и бизнеса – двете страни на медала*, Университетско издателство „Неофит Рилски“, изпратена за печат.

13. Шипочка, Г., 2020. *Дуалното образование – предпоставка за успех*, В: Мизов, М. (редактор) сп. Политически хоризонти бр. 1/2020, ISSN:2534 – 966X, одобрена за печат на 21.01.2020 г.

V. Декларация за научна етичност

Дисертационният труд „Образование, бизнес и държава в тяхното триизмерно взаимодействие” е авторски. При неговото разработване не са използвани в нарушение на авторските права чужди публикации и разработки без съответното позоваване и цитиране.